

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA INSON RUHIY HOLATIGA OID MUBOLAG'ALASHGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING OKKAZIONAL TRANFORMATSIYALARINING O'ZIGA XOSLIGI

Toshboyeva Barno Odiljonovna

Andijon davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrası professori, pedagogika fanlari bo'yic
ha falsafa doktori

Mirzayeva Dilshoda

Farg'ona davlat universiteti ingliz tili kafedrası mudiri, Filologiya fanlar doktori

Shermatova O'g'iloy Toshpo'lat qizi

Farg'ona davlat universiteti Lingvistika(ingliz tili)yo'nalishi magistranti, Marg'ilon shahar Erkin
Vohidov nomidagi ijod maktabi ingliz tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7193764>

Annotatsiya. Maqolada mubolag'alashgan ruhiy holatga oid hamda umumiy faoliyatga doir frazeologik birliklarning okkazional transformatsiyalarining struktural-semantik xususiyatlari, ular natijasida frazeologik birliklar semantik-ekspressiv jihatlarida yuzaga keladigan o'zgarishlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: okkazional transformatsiya, okkazional ma'no, ekspressiv sema, frazeologik birliklardagi ellipsis, semantik-mantiqiy zidlashuv, o'zgaruvchan komponent, leksik komponent, allyuziya.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, КАСАЮЩИХСЯ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье анализируются структурно-семантические особенности окказиональных трансформаций фразеологизмов, связанных с преувеличенным психическим состоянием и общей активностью, а также обусловленные этим изменения семантико-экспрессивных аспектов фразеологизмов.

Ключевые слова: окказиональная трансформация, окказиональное значение, экспрессивная схема, эллипсис во фразеологизмах, семантико-логический конфликт, вариативный компонент, лексический компонент, аллюзия.

CHARACTERISTICS OF OCCASIONAL TRANSFORMATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS CONCERNING HUMAN MENTAL STATE IN ENGLISH AND UZBEKI

Abstract. The article analyzes the structural-semantic features of occasional transformations of phraseological units related to exaggerated mental state and general activity, as well as the resulting changes in the semantic-expressive aspects of phraseological units.

Keywords: occasional transformation, occasional meaning, expressive scheme, ellipsis in phraseological units, semantic-logical conflict, variable component, lexical component, allusion.

KIRISH

Ko'plab ko'zga ko'ringan olimlarning turli tizimdagi tillarda tegishli okkazionalizmlarning qo'llanilish usullari borasidagi fikrlarida aynan o'xshashlik borligi yaqqol seziladi. Frazeologik birikmalarning ma'lum bir okkazional o'zgarishlari tayyor qoliplar asosida yuz berib, ularning har biri o'ziga xos jihatlar bilan ajralib turadi. Muayyan usul orqali qayta yaratish frazeologik birliklarning semantikasiga, ularning frazeologik birliklarining tarkibiy

tuzilishiga nisbatan muayyan umumiy qoidalarni takrorlashni anglatadi. Biroq o'zgarishlar miqyosi ham cheksiz bo'lmay, balki tilning ichki tizimi me'yorlari darajasida amalga oshiriladi.

O'zgartirilgan frazeologik birlikni uning frazeologik prototipining belgisi bilan taqqoslash, birlik ichida ham, matn elementlari bilan ham sintaktik munosabatlarning o'zgarishi bilan bog'lanadi va frazeologik birlikning asosini tashkil etuvchi so'zlar leksik jihatlarining aktuallashtirishga olib keladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Frazeologik birliklarning okkazional o'zgarishga bag'ishlangan bir qator asarlarning tahlili frazeologik birliklarning tasodifiy o'zgartirilishining u yoki bu shakli frazeologik birliklarning odatiy ma'nolarini uning semantik tarkibiga kirishi bilan bog'liq degan xulosaga keladi. Natijada asl birlik qiymatini qayta izohlash yangilangan frazeologik birlikning ekspressivligi va matnni qisqartirish imkoniyatini oshiradi. O'z navbatida frazeologik birliklarning bu xususiyatlari tilshunoslardan tomonidan keng o'rganilgan bo'lsada, klassifikatsiyalanishiga ko'ra bir birlaridan keskin farq qiladilar. Jumladan rus tilshunosi A.I.Chyornaya okkazional muvofiqlikning quyidagi uchta guruhini ajratib beradi:

- 1) frazeologik birliklarning mazmun jihatiga ta'sir qiluvchi, ammo ularning tuzilishini buzmaydigan okkazional o'zgarishlar;
- 2) frazeologik birliklar tarkibiga ba'zi yangiliklarni kiritadigan va ularning tuzilishida buzilishlar sodir etadigan o'zgarishlar;
- 3) semantikaning ham, ularning tuzilishini ham buzilishini sodir etadigan o'zgarishlar [Chyornaya 1975; 228-244].

TADQIQOT NATIJALARI

Leksik tarkibiy qism/komponentlarni kontekstli o'zgarishlarning eng keng tarqalgan va samarali turlaridan biri sifatida tan olingan. Leksik tarkibiy qismni almashtirish deganda frazeologik birliklarning tarkibidagi maqsadli o'zgartirilish tushuniladi. Frazeologik birliklarning ushbu turdagi tasodifiy o'zgartirilishini hisobga olib, A.V.Kunin sodda va murakkab almashtirishlarni farqlaydi. Oddiy almashtirishlar orqali olim sinonimik, antonimik, tematik almashtirishlar, frazeologik birliklarning tarkibiy qismlarini semantik jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lmagan so'zlar bilan to'ldirilishini tushuntiradi.

Murakkab almashtirish deganda aralash tipdagi almashtirishlar, muallifning izohlari bilan almashtirishlarning kombinatsiyasi, almashtirishlarni takrorlash bilan kombinatsiyalash, almashtirishlarni morfologik, tarkibiy o'zgarishlar bilan uyg'unlashuvi tushuniladi [Kunin 1972: 3-12].

Tadqiqotimizning amaliy materiali shuni tasdiqlaydiki, almashtirilgan tarkibiy qismlar ko'pincha sinonim yoki bir xil tematik guruhga kirishi mumkin. Masalan ingliz tilidagi "to hang on by one's eye lids- qil uchida osilib turmoq, ahvoli tang bo'lmoq" okkazional qo'llanilishida ayrim o'zgarishlar kuzatiladi: What a lot of ants, all with a living to get, **holding on by their eyelids** in the great scramble! (J.Galsworthy "In Chancery").

Boshqa frazeologik birlik "to burn one's boats/bridges - kemani yoqib yubormoq, orqaga qaytish yo'lini kesib qo'yimoq" birikmasida ham yuqoridagi holat kuzatiladi. He left her just now declaring that she should **burn her ships behind her**; but Morris, after having elicited this declaration, had become conscious of good reasons for not taking it up. (H.James).

Ayrim olimlarning tadqiqotlarida ilgari surilgan fikr frazeologik birlik tarkibidagi komponentlarni alishtirishni deformatsiya (o'zgartirish) sifatida tahlil anchayin bahslarga sabab

bo'ldi. Jumladan O.S.Axmanova frazeologik birikmalardagi deformatsiya deganda birikma tarkibidagi yahlitlikning buzilishi natijasida alohida leksema sifatida qo'llanilishi mumkin bo'lgan nutqiy shaklni tushungan[Axmanova 1969]. Ammo biz ushbu fikr yetarli darajada asosli deb topmadik. Vaholanki "deformatsiya" atamasi o'z mazmunida "yomon sifatli" o'zgarishlarni aks ettirib, birikmaning formal jihatlarida sezilarli buzilishlarga sabab bo'ladi.

Frazeologizm komponentli tarkibini yangilash (bunda uzual komponent/komponentlar situativligi bilan almashtiriladi) frazeologik birlik ekspressivligini kuchayishiga va ma'no ottentkalarini aniqlashtirishga olib keladi. Ushbu uslubni qo'llash orqali so'zlovchi o'z his-tuyg'ularini frazeologik birlikning struktur doirasidagichalik ifodalay olmasa kerak.

Ba'zida frazeologik birlik tarkibiy qismlaridan birini almashtirish odatiy frazeologik birlikning salbiy hissiy-baho bo'yog'idan yoki frazeologik birlik tomonidan ko'rsatilgan harakatlarning intensivligidan kelib chiqqan ma'nosining paydo bo'lishiga olib keladi. U dadasi bilan xuddi yaqin do'stday hamdard, hamfikr. Aqlu farosati ham joyida. Faqat... oila masalasida **pehonasi yorishmadi...**(O.Yoqubov. Oq qushlar oppoq qushlar. 38 bet) Tong yorishsa hamki, Ikromjonning **dili yorishmadi**. Chodir shipiga termulib yotaverdi. (S.Ahmad. Ufq. Ufq bo'sag'asida. 603 bet).

Ushbu misollardagi "pehonasi yorishmoq" va "dili yorishmoq" birikmalarida bir komponentning almashuvi, uning ekpressiv-emotsional va o'z navbatida konnotativ ma'nolarida ham keskin o'zgarish sodir qilgan.

MUHOKAMA

Shunday qilib, frazeologik birliklarning normal tarkibiy qismlari/tarkibiy qismlarini tasodifiysi bilan almashtirish usulidan foydalanganda, ikkita semantik ko'lamning to'qnashuvi yuz beradi. Dastlabki almashtiriladigan qismlarning qiymatlari o'rtasidagi ziddiyat uning prototipi bilan frazeologik birlik o'rtasida umumiylovga yoki parallellarga olib keladi.

Boshqa frazeologik birikmalarda "to be all eyes-- ko'zlarga tik boqmoq - Glyde, steadily moving up along the bench and adjoining Hegglund ... **was all, eyes and ears and nerves**. (Th.Dreiser. "An American Tragedy") "...and ears nerves..." qo'shilmasi nutq ob'ektining keskin hissiy holatiga alohida urg'u beradi va shu bilan birga nominatsiya ob'ektining jonli hissiy holatini aks ettirishga yordam beradi.

Ingliz tilidagi "blue blood" – moviy qon, aristokratik kelib chiqish" ma'nolarini ifoda qiladi. Ayrim kontekstlarda birikma frazeologik komponent qo'shish obektiga aylanishi kuzatiladi. Masalan: George W.Bush a political blue blood (The Guardian). Birikmadagi "political" sifatining qo'shilmasi taklif etilayotgan gazeta sarlavhasining ma'nosini aniqlashtirib beradi, o'quvchilar e'tiborini haqiqatdan ham "Jorj Bushning siyosiy elitaga" aloqadorligiga qaratadi.

XULOSA

Umuman olganda, to'plagan materiallarimiz frazeologik birikmalar odatiy foydalanishlardan qay darajada o'zgargani, ular mazmunida sodir bo'l-gan mubolag'aga asoslangan okkazional o'zgarishlardan qat'iy nazar sistematik xususiyat kasb etib, nutq jarayonida ma'lum bir stilistik vazifani amalga oshirishi maqsadida qo'llaniladi. Ushbu o'zgarishlarning maqsadi – obrazni, ekspressivlikni, intensivlikni oshirishdir. Frazeologik birikmalarning semantikasi va strukturasi kehadigan okkazional o'zgarishlar faqatgina so'zlovchining individual-mualliflik yondashuvini aks ettiradilar, biroq mubolag'a asosiga qurilgan birikmalarning uzual qo'llanilishi ozmi-ko'pmi nominativ-kommunikativ xususiyatga

ega bo‘ladilar.

REFERENCES

1. Bayramova L.K. Frazeologiya va tarjima / L.K. Bayramova // Frazeologiya va sintaksis / Ed. Andramonova N.A. - Qozon: KGU nashriyoti, 1982. - B.3-42.
2. Kunin A.V. Ikki tomonlama aktualizatsiya frazeologik stilistika tushunchasi sifatida / A.V. Kunin // Maktabda chet tillari. - 1974. - 6-son. - B.13-17.
3. Kunin A.V. Frazeologik birliklarning tarkibiy qismlarini stilistik vosita sifatida almashtirish / A.V. Kunin // Maktabda chet tillari. - 1977. -№2. - B.3-11.
4. Nachischione A.S. Frazeologik birliklarning vaqti-vaqti bilan uslubiy qo‘llanishi (J. Shoser asarlari asosida): Dissertatsiya avtoreferati. diss. filol. nauk.- M., 1976.-21 b.
5. Dushatova, S. (2022). EVFEMIZM TUSHUNCHASI TAHLILI. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 1(3), 159-163.
6. Туйчиев, А. И. (2022). ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ДИСЦИПЛИНАРНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИГРОВЫХ СРЕДСТВ: уйчиев Ашурали Ибрагимович, Преподаватель Ферганского государственного университета. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (2), 160-162.
7. Tuychiyev, A. I. (2022). O ‘QUVCHILARDA INTIZOMIY KO ‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Academic research in educational sciences*, 3(2), 896-901.
8. Uzakova, L., & Usmonova, D. (2021). Comparative Study of Uzbek and English Speech Etiquette. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 1(12), 60-63.
9. Uzakova, L. (2021). O ‘ZBEK VA INGLIZ NUTQIY ETIKETLARINING QIYOSIY TADQIQI. *Scientific progress*, 1(3), 213-216.
10. Sultonova, M. (2022). INNOVATIVE TECHNIQUES FOR EFFECTIVE TEACHING TO FOREIGN LANGUAGE LEARNERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 659-662.
11. Yunusovna, S. M. (2022). Implementing multiple strategies to foster reading comprehension in teaching English. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 5, 147-149.
12. Safarov Sh. Sintaktik birliklarni tizimli-semantik tahlil qilish tamoyillari. - Toshkent: Toshkent shaharchasi. ped. Institut, 1983 yil.
13. O.N.Yusupov, Kontekstdagi kognitiv semantika. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* 7(2), 84-87.
14. Sadikov, E. T. (2021). Teaching pragmatic skills and abilities through activities. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 1139-1141.
15. Цуркан, М. В., & Каizer, I. Ю. (2020). Communicative approach during professionally oriented teaching of Ukrainian as a foreign language. *The Scientific Heritage*, (47-3 (47)), 22-24.
16. Tursunovich, S. E. (2021). IMPLEMENTING AND ASSESSING PRAGMATIC SPEECH ACT DIVERGENCES IN THE ESL CLASSROOM. *Eurasian Journal of Academic Research*, 1(9), 220-223.

17. Sadikov, E. T. (2021). TEACHING PRAGMATIC SPEECH ACTS THROUGH THE RECEPTIVE AND PRODUCTIVE SKILLS. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 463-476.